

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Aziz Suryal Atiya, **Doğu Hıristiyanlığı Tarihi**,
çev. N. Hiçyılmaz (İstanbul: Doz Yayınları, 2005)

Aziz Suryal Atiya'nın kendi deyişiyile 'hayatını adadığı' (s.13) bu eserini daha iyi tanıyabilmek için yazar hakkında kısa bir bilgi vermenin gerekliliğine inanmaktayız¹:

Mısır'ın el-Aysha (Ayşe) isimli küçük bir kasabasında, 1898 yılında dünyaya gelen Aziz Suryal Atiya (ö.1988), 29 yaşında Kahire'deki Yüksek İhtisas Kolejinden üstün bir başarıyla mezun olarak Mısır Eğitim Bakanlığı tarafından Liverpool Üniversitesinde çalışmalarına devam etmek üzere İngiltere'ye gönderilmiştir. Master Derecesini (1931) aynı üniversitede Ortaçağ ve Modern Tarih alanında almıştır. Londra Üniversitesinde Arap ve İslam Çalışmaları alanında Doktorasını (1933) bitirerek, Haçlı Seferleri konusunda abidevî eserler² neşretmiştir. 1959 yılından başlayarak, Utah Üniversitesi işbirliğiyle, Arap ve Ortadoğu kültürü çalışmalarına zemin oluşturması amacıyla bir *Ortadoğu Merkezi* ve ayrıca Marriott Kü-

¹ Yazarın daha detaylı bir biyografisi için: Walker, Paul E., Aziz Suryal Atiya: A Biography. Sami A. Hanna (ed.), *Medieval and Middle Eastearn Studies in Honor of Aziz Suryal Atiya* içinde. Leiden: E.J.Brill, 1963, ss. 5-8.

² Atiya, Aziz Suryal, *The Crusade of Nicopolis*. London: Methuen & Co. LTD, 1934.
Atiya, Aziz Suryal, *The Crusade in the Later Middle Ages*. London: Methuen & Co. LTD, 1938.
Atiya, Aziz Suryal, *Crusade, Commerce and Culture*. Bloomington: Indiana University Press, 1962.
Atiya, Aziz Suryal, *The Crusade Historiography and Bibliography*, London: Indiana University Press, 1963.

tüphanesinin bir bölümü olan *Aziz S. Atiyya Ortadoğu Kütüphanesinin*³ kurulması için vefat edeceği tarihe kadar çalışmıştır. Yaşamının son dönemlerinde neşrettiği bu eseri, hâlen bu alandaki tartışılmaz en ciddi eser olma özelliğini korumaktadır. Editörlüğünü üstlendiği ve ölümünden sonra eşi Lola Atiyya tarafından tamamlanan 'Kıptî Ansiklopedisi'⁴ de yazarın başat yapıtlarındandır.

Atiyya'nın inceleyeceğimiz bu eseri ilk defa 1968 yılında eşzamanlı olarak İngiltere ve Amerika'da basılmıştır. İngiltere baskısı Methuen & Co. Yayınevi tarafından Londra'da, Amerika baskısı ise Notre Dame University Press tarafından Indiana eyaletinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 2010 yılında Georgias Press tarafından yeniden basımı gerçekleştirilmiştir. Bu baskıların yanı sıra Arapça'ya 'Tarihu'l-Mesihhiyet'i-ş Şarkıyye' ismiyle, 2005 yılında İshak Ubeyd'in tercümesiyle neşredilmiştir.

Türkçeye de yine aynı yıl, 'Doğu Hıristiyanlığı Tarihi' ismiyle Nurettin Hiçyılmaz tarafından çevrilmiştir. Basımını Doz Yayınları'nın üstlendiği bu eser 496 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın başında (ss. 17-24) yer alan yedi (7) adet harita ile coğrafi arka plan desteklenmektedir. Ayrıca yazar kitabın sonunda, konu ile ilgili kaynakları içeren kısa bir Seçme Bibliyografya (ss. 476-484) sunmuştur. İngilizce, Almanca, Fransızca ve Latince dillerinde yazılmış bu kaynaklar temel eserler niteliğinde olduğundan konunun uzmanlarına daha derin çalışmalar için yol gösterici niteliktedir. Kitabın sonunda (ss. 485-496) yer alan on dokuz (19) adet resim ise, Doğu Hıristiyanlığı sanatı hakkında kayda değer detaylar sunmaktadır. Ancak bazı resimlerin açıklamaları, muhtemelen baskı ya da tercüme hataları nedeniyle yarım kalmıştır. Türkçe tercümesinde de çeşitli kusurlar olmakla birlikte konunun anlaşılmasına çok olumsuz etkileri olmadığından bu hatalar üzerinde durulmayacaktır. Ayrıca kitabın İngilizce baskısında yer alan 'İndeks' bölümü, Türkçe ve Arapça baskılarında yer almamaktadır. Bu da okuyucunun aradığı belli bir bilgiye erişmesini engelleyici bir faktör olarak zikredilebilir.

³ Yazarın kütüphaneye bağışladığı çalışmalarının tam bir bibliyografyası için: The Aziz S. Atiyya Archives, Accn 480, Box [1-60], Manuscript Division, University of Utah Marriott Library, Salt Lake, Utah.

⁴ Atiyya, Aziz Suryal (ed.), (1991). *The Coptic Encyclopedia*. Vol. 1-8. New York: Macmillan.

Teşekkür (s.11) ve Önsöz (ss. 13-16) ile başlayan kitabın başında, İngilizce nüshasına sadık kalınarak Haritalar bu iki bölümden sonra verilmiştir. Haritaların Türkçeleştirilmemeleri kullanımını zorlaştıran bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yedi bölüme ayrılan kitabın en geniş bölümünü oluşturan ilk bölümü (ss. 25-179) Kıptî ve Etiyopya Kilisesine ayrılmıştır. Kendisi de bir Kıptî olan (s. 16) yazar, bu bölüme Kıptî kavramının tahlili ve Kıptî dilinin tanımıyla başlamaktadır. Atiya, Eski Mısır dininin sembolizminin Hıristiyanlığa benzerliğini (s. 32), Kıptilerin Hıristiyanlığı benimsemelerini kolaylaştırıcı bir unsur olarak nitelendirir. Kıpti Kilisesi, İncil yazarlarından birisi olan Aziz Markos tarafından kurulmasından ötürü havarisel (apostolik) unvanına sahiptir. Mısır toprakları, erken dönem Hıristiyanlığın en önemli evrelerine bizzat tanıklık etmiştir. İlk teolojik tartışmaları çözen ilk üç konsil kararlarında İskenderiye ekolünün entelektüel ve ruhani önderliği baskındır. Buna rağmen 451 Kadıköy Konsili ile ilk kez ana gövdeden dışlanmışlardır. Bu dışlanmanın 'monofizit / diyofizit' adı altında yapılan, ancak asıl maksadının İskenderiye Kilisesinin ağırlığını azaltmaya yönelik politik bir manevra olduğu iddia edilmektedir (s.75 ve 88-89). O halde ana gövdeden kopmaları, temelde doktrin ile ilgili bir anlaşmazlık değil güç çatışmasıdır diyebiliriz. Bu dışlanma, beraberinde Mısır'ın milli duygulara daha sıkı sarılmasını getirmiştir. İmparatorluğun yanlış siyaseti nedeniyle iyice soğuyan ve hatta kin ve nefrete bürünen Mısır halkını yatıştırmak için bulunan formüller (Birlik Andı ve Tek İradecilik doktrini) de işe yaramamıştır. Böylece Kıpti Kilisesi milli bilinçlerine düşkün ve Greklere tepkisel bir hüviyete kavuşmuşlardır.

Tarihinde hiç olmadığı kadar aşağılanan ve hor görülen Kıptiler için Arap fetihleri tekrar bir refah dönemi olmuştur. Bu kapsamda Kıptiler dinsel özgürlüklerini elde etmişler ve yerel yönetimlerde yönetim organlarına kadar üst düzeylerde görev almışlardır. Bizans etkisinin yok olması, beraberinde Kıptî edebiyat ve sanatının gelişmesini getirmiştir. İnişli çıkışlı geçen yüzyıllar boyunca Kıptiler varlıklarını devam ettirmişlerdir. Yönetim; Emevîler, Abbasîler, Fatımîler, Osmanlılar ve Fransızlar arasında el değiştiren dinsel ve kültürel alandaki gelişmeler, kabuğuna çekilmiş olan Kıptî Kilisesini yeniden diğer Kiliselerle ilişkisini geliştirmesine zemin hazırlamıştır.

451 Kadıköy Konsili'nden sonra Kıptiler, edebiyatlarını, dillerini, litürjilerini ve hatta müziklerini Grek etkilerinden arındırmak için sistematik bir atığa kalkmışlardır. Bunun neticesinde Kıptî kültüre özgün bir hiyerarşi, derin bir ruhsallığa sahip ritüeller, dinsel ve diğer alanlarda yazılmış edebi eserler, mimari ve sanat alanlarında yeni eserler oluşturulmuştur.

Bölümün sonunda kısa bir şekilde Etiyopya Kilisesinden de bahsedilmektedir. Etiyopya Kilisesi dogma ve doktrinde Kıptî Kilisesinin kaynaklarına dayanmakla birlikte Yahudi, pagan ve yerli halkın inanç ve kültüründen etkilenen bazı uygulamalara da sahiptir (s. 179). Etiyopya tarihinde de Müslüman fetihleri önemli bir rol oynar. Müslümanların fetihleri nedeniyle Etiyopya kralı Portekiz'den yardım istemek zorunda kalmıştır. Bunun neticesinde Portekiz askerleriyle birlikte Katolik misyonerler de ülkeye girmiştir (s. 175). Ancak ne Katolik ne de Protestan misyonerliği başarıya ulaşmamıştır. Bu sayede Etiyopya halkı, dinsel açıdan yabancı unsurlara kapalı kalmıştır.

Kıptî ve Etiyopya Kilisesinde misyonerlik faaliyetlerinin dolaylı da olsa olumlu sonuçları olmuştur. Bu kiliselere yönelik yapılan Katolik veya Protestan misyonerlik faaliyetleri, bu kiliselerin uyanışlarını ve daha önemlisi dünyaca tanınmalarını sağlamıştır. Bunun işaretlerinden birisi de her iki kilisenin Dünya Kiliseler Konseyine katılmış olmasıdır.

İkinci bölüm (ss. 189-264), Antakya ve Yakubi Kilisesini konu edinmiştir. Bu yeni din ilk kez Antakya'da kurulmuş ve ilk defa havarilere bu topraklarda 'Hıristiyan' denmiştir (s. 192). Aziz Petrus'a kadar geri giden bir geleneğe sahip bu Kilise de pagan zulüm devrini acı bir şekilde yaşamıştır. Kadıköy Konsili'yle Antakya'nın monofizit doktrini dışlanmıştır. Bu doktrinin son savunucusu patrik Severus (ö.538) ölünce çift başlı bir sistem ortaya çıkmıştır. Buna göre Antakya Kilisesini temsil ettiklerini söyleyen iki patriklik oluşmuştur. Birisi Melkit, yani Rum Ortodoks çizgisindedir. Diğeri Süryani Monofizit geleneğini temsil eder. Birinci çizgi yönünü Bizans'a çevirmiş, ikinci çizgi de Greklerden bağımsızlık arayışıyla yönünü Doğu'ya çevirmiştir. İşte bu ikinci çizgi, en büyük aziz Jacob Baradæus (Yakup Baraday) ile özdeşleşir. Yakubi Kilisesinin en ayırt edici özelliği çileciliğe verdiği aşırı önem olarak zikredilebilir.

Daha sonra Arapların Suriye'yi fethetmesiyle Yakubiler, Müslüman yönetimi altında, Bizanslı dindaşları döneminde hiçbir zaman sahip olamadıkları bir dinsel özgürlüğe kavuştular (s.217). XIII. yüzyılda Moğol istilaları ve özellikle Timurlenk'in gelişi Yakubiler ve diğer Hıristiyan toplulukları için bir felaket oldu. Moğollar tarafından kültürel yıkıma uğrayan Yakubiler daha sonra Selçukluların ve Osmanlıların yanlış tutumları nedeniyle olağanüstü bir cehalet ve yoksullukla ezildiler (s.237). Bu kültürel şok nedeniyle misyon faaliyetlerini adeta bir kurtuluş kapısı olarak görmüşlerdir. Yakubi Kilisesi mensuplarına Roma (Katolik), Amerika (Protestan) ve İngiltere (Anglikan) Kiliseleri tarafından misyonerlik faaliyetleri düzenlenmiştir.

Katolikler ve Protestanlar, Yakubileri sapkın bir mezhep olarak görüp, kendi mezheplerine çekmeye çalışmışlar ve bu yüzden Yakubiler tarafından tepkiyle karşılanmışlardır. Bunun neticesinde, karşılık beklemeden kültürel, sağlık ve eğitim alanlarında kendilerini destekleyen İngilizlerin yardımlarını memnuniyetle kabul etmişlerdir.

Her bölümün sonunda olduğu gibi bu bölümün sonunda da yazar, Yakubilerin inanç ve kültürlerine dair çok önemli bilgiler sunmaktadır. Bunlar Yakubi Kilisesinin hiyerarşisi, litürjisi, sanat ve mimarisi başlıkları altında incelenerek geniş dipnotlar ile desteklenmiştir.

Üçüncü bölüm (ss. 265-332) Nasturi Kilisesini konu edinir. İsmi 428 yılında İstanbul piskoposu olan Nestorius'tan alan bu Kilise, Doğu Süryani Kilisesi olarak da anılır. Bu Kilisenin de ana gövdeden kopuşu teolojik tartışmalardan ileri gelir. Meryem hakkında Theotokos unvanının kullanılmayacağını savundukları için aforoz edilmişler ve son olarak 553 yılında toplanan beşinci İstanbul Konsilinde tamamen yasa dışı sayılan bir öğreti olarak kabul edilmiştir (s. 279). Nasturi Kilisesinin en önemli özelliği, misyonerlik faaliyetlerini İran'dan Türkistan'a, Çin ve Hindistan'a kadar taşımasıdır (s. 267 ve 5 numaralı harita [s.22]). Nasturilerin bu şekilde yayılmasına etki eden kuvvet onların manastır hayatına verdikleri önemdir. Manastır sistemi Nasturi Kilisesine bilinmeyen bölgelere gidip her türlü tehlikeyi göze almaya hazır adanmış insanlardan oluşan bir ordu sağlamıştır.

Nasturiler, Hıristiyanlığın mezhepleri arasında fark gözetmeden hepsine 'Ehli Kitap' olarak yaklaşan Araplar döneminde en müreffeh hayatlarını yaşamışlardır. Darü'l-Hikmet'te mütercimlik görevlerine kadar gelenler olmuştur. Ancak XIV. yüzyıldaki Moğol istilasıyla birlikte Nasturilik Çin'de ve Ortaasya'da tamamen unutulmuştur. Modern çağa gelindiğinde, misyonerlik faaliyetleri ile Nasturilere olan ilgi ve merak artmış ve yeniden keşfedilmelerini sağlamıştır. Batılı misyonerlerin Nasturiler arasında başlattığı çalışmalar her zaman olumlu sonuçlar doğurmamıştır. Tam bağımsızlık hayaline kapılan Nasturiler önce Kürtlerden, daha sonra da Irak yönetiminden ağır darbeler alarak neredeyse yok olma eşğine gelmiştir (s. 314-17).

Günümüzde varlığını devam ettiren üç farklı Kilisenin kökenleri Nasturiliğe dayanır. Bu Kiliseler: Roma'ya katılıp Katolik olan, ancak temel Süryani ayin geleneklerini koruyan *Keldaniler*, Yakubi olan *Güney Hindistan Malabar Kilisesi* ve Hindistan'ın Cochin eyaletindeki küçük bir Nasturi toplumu olan *Mellusi Trichur Kilisesi* olarak sıralanabilir. Bu bölümü bitirirken yazar, Nasturi inanç ve kültürüne ait çeşitli motiflerden bahsetmektedir. Kilise hiyerarşisi ve manastır düzeni hakkında temel bilgileri sunarken edebiyat, sanat ve mimari alanlarındaki özgünlüklerine de vurgu yapmaktadır.

Dördüncü bölümde (ss. 333-386) Ermeni Kilisesi hakkında bilgi verilmektedir. Halkı ile birlikte resmi devlet dini olarak Hıristiyanlığı, ilk defa Ermeniler kabul etmişlerdir. Mısır Kıpti Kilisesi ile pek çok benzerliği bulunan Ermeni Kilisesi de ulusal bir hüviyete ve demokratik örgütlenmeye sahiptir. Bu ulusal yapısını o denli korumuştur ki, farklı milletten bireylerin kiliselerine katılabilmesi oldukça kuşkuludur (s. 371). Kurtuluşun yalnız kendi kiliselerine ait olmadığına inanan Ermeniler de ilk üç konsili kabul etmektedirler. Tarih boyunca aynı anda görev yapan katolikos sayısı beşe kadar çıktığı dönemler olmuştur. Arap fetihleri, Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde çeşitli dinî ve siyasî çalkantılar yaşamışlardır. Bu noktada yazarın objektifliğine gölge düşmektedir: Arap fetihlerini 'insanlık tarihinin en büyük karışıklıklarından birisi' olarak (s. 357) tanımlamakta, Ermenilerin pek çok yerde 'katliam ve soykırıma' uğradıklarını iddia etmektedir. Daha sonra Ermenilerin Ruslar ile ilişkilerine değinerek, sonraki yıllarda takip eden misyonerlik faaliyetlerinden bahsetmektedir.

Ermeni Kilisesinin millî hüviyeti ve ademi merkezîyet ilkesine haiz hiyerarşik yapısı bu kiliseyi diğerlerinden ayıran en önemli özellik olarak zikredilebilir. Mimarisi de farklı olmasına rağmen litürjisinde Grek etkisi kendisini gösterir. Ayrıca kitabın arka kapağında yer alan Akdamar Kilisesi, Ermeni mimari sanatını yansıtmaması bakımından önemli bir seçimdir.

Beşinci bölüm (ss. 387-418), konunun uzmanları dışındaki okuyucu için kitabın en ilginç bölümünü oluşturmaktadır. Güney Hindistan Hıristiyanlığını konu edinen bu bölümde Hıristiyanlığın Hindistan'a yayılması işlenir. Muhtemelen ticaret yollarıyla gerçekleşen bu yayılma hareketi hakkında bilgi veren kaynaklar (din tarihçisi Eusebius, coğrafyacı Cosmas İndicopleustes vs.) pek çok eleştiriye açık olduğundan, en kesin olarak söylenebilecek XIII. yüzyılın sonlarında Marco Polo kanalıyla gelen bilgilerdir. Buna göre Güney Hindistan cemaatleri, kendilerini havari Aziz Toma'ya dayandırmaktadırlar. Ancak Güney Hindistan Hıristiyanlığı tarihinde dönüm noktalardan birisi Doğu Süryanilerin Nasturi piskoposları önderliğinde iki dalga halinde Hindistan'a göçmeleridir. İlk grup 774⁵, ikinci grup 840 yıllarında göç etmişlerdir ve bölgenin yöneticileri bu iki gruba da özel beratlar vermiştir (s. 393). Hindistan Hıristiyanlığının Ortaçağdaki öyküsü ne yazık ki Moğol ve Portekiz istilaları nedeniyle tam olarak bilinmemektedir. Nestorius'un görüşlerine sahip Malabar Kilisesinin tüm kayıtları Portekizlilerce yok edilmiştir. Dindar ve bağınaz Cizvitlerin Katolikliği yaymak ve Nasturiliği yok etmek için giriştikleri işgaller, Malabar Kilisesi tarihinde ikinci en önemli dönüm noktasıdır. Katoliklik ile bu ilk karşılaşma, Aziz Toma Hıristiyanları arasında ilk kalıcı mezhep ve ayrılık tohumlarını atmıştır (s. 398).

İngiliz misyonerler, Malabar Kilisesi için üçüncü dönüm noktasını oluşturmuştur diyebiliriz. Kendi dinsel ve kültürel kimliklerini koruyarak Anglikan misyonerler yardımıyla bir yeniden diriliş hareketi başlamıştır. Ancak bu misyon hareketi, Protestan bir grubun oluşmasını tetiklemiştir. Bu mezhep ve alt-mezhep ayrılıklarını daha vahim kılan, Malabar halkının Kuzeyliler (Nordhists) ve Güneyliler (Suddhists) olarak ırk açısından ikiye bölünmesidir. Bütün

⁵ Bir dizgi hatasından olsa gerek, bu tarih Türkçe nüshasında 774 şeklinde geçmektedir. İngilizce ve Arapça nüshalarında bu tarih 774 olarak kaydedilmektedir.

bu dinî ve siyasî ayrılıklara rağmen Güney Hindistan Kilisesi de Dünya Kiliseler Konseyine katılmıştır.

Altıncı bölüm (ss. 419-452), Ortadoğu Katolikliğin kalesi olan Maruni Kilisesini konu edinir. Lübnan merkezli Maruni Kilisesi, tarih boyunca, monofizit ve tek-iradecilik görüşlerini benimsemişler, ancak Katolikliği çok daha sonra kabul etmişlerdir. Özerk bir yönetime sahip oluşları, Süryanice litürjiyi devam ettirmeleri ve ruhban sınıfının evliliği konusunda özgün görüşlere sahip oluşları onları Katoliklikten ayırmaktadır. Modern Lübnan tarihi Dürzi ve Maruniler arasındaki olaylarla anılır. Dürziler tarafından 1841 yılında başlatılan bir ayaklanma bu Kilise tarihi için dönüm noktasıdır. 1860 yılına gelindiğinde en kanlı dönem yaşanmış ve bu yüzden bu ayaklanma 'Altmışların Katliamı' olarak anılmıştır. Bu katliam sonrası yıllar Lübnan'ın bağımsızlığını getirmiş ve Kilise, bu bağımsızlık yolunda en etkili rolü oynamıştır.

Kitabın son bölümü Yitik Kiliseler başlığı altında, tarihî süreç içerisinde yaşadığı badireleri atlatamayan kiliseleri konu edinmektedir. Bu bölümde Kartaca, Pentapolis (ya da Cyrenaica) ve Nübye Krallığı incelenmektedir. Yazar, bu Yitik Kilise tarihlerini Hıristiyan düşüncesini derinden etkileyen isimler üzerinden anlatmaktadır. Bunlar Tertullian, Aziz Cyprian ve Aziz Augustine, Siccalı Arnobius, Lactantius, Synesius gibi isimlerdir. Yazar, Afrika'da Hıristiyanlığın yok oluşuna dair yedi etken (ss. 466-467) sıralamaktadır. Bütün bu etkenler: Hıristiyanların Berberilere olan ilgisizliği, Müslümanların eşitlik vaadi ve Bizans'ın ağır ekonomik şartlarından kurtuluş olarak özetlenebilir.

Sonsöz (ss. 469-476) incelendiğinde Aziz Suryal Atiya'nın Doğu Hıristiyanlığı hakkındaki kişisel değerlendirmelerini daha net bir şekilde görmek mümkündür. Doğu Hıristiyanlığının modern dönemde hak ettiği yeri alması için Batılı dindaşına düşen görevlerden de bahseden Atiya, Kadıköy Konsili'nden beri süre gelen anlaşmazlığa bir çözüm olarak görülebilecek 1964 yılında imzalanan 'Anlaşma Belgesi'ni hatırlatarak bütün müminlerin 'ortak Baba'larını' yeniden bulmaları temennisiyle satırlarını bitirmektedir.

Son olarak, kitabın 1968 yılında basıldığı gözden kaçırılmamalıdır. İki Dünya Savaşına da tanıklık eden, Hıristiyan olan ve İngiltere'de yaşayan bir tarihçinin, belli bir dünya görüşüne sahip olması beklenemez. Zaman zaman objektifliğini kaybetse de geniş

dipnotları, akıcı üslubu ile bu eser Doğu Hıristiyanlığı alanında çalışan araştırmacılar için ufuk açıcı özelliğini halen korumaktadır. Genel olarak İslam Tarihi ve özel olarak Türk Tarihi ile yakından ilişkili bu eserin Türkçeye 37 yıl sonra kazandırılması ne yazık ki esefle karşılanmalıdır.

Musa Osman KARATOSUN

(Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)

Gorgis David Malik, **Süryanilerin Tarihi, İlk Hristiyanlıktan
Kadim Doğu Süryani Müjdecî-Havari Kilisesi,**
çev. V. İlmen (İstanbul: Yaba Yayınları, 2012)

Türkiye’de Süryanilik ve Süryaniler üzerine yapılan çalışmalarda son yıllarda bir artış görülmektedir. Bu toprakların en kadim halklarından olan Süryanilerin ve onların dini geleneklerinin daha iyi tanınması açısından söz konusu çalışmalar önem arz etmektedir. Modern Türkiye tarihine bakıldığında daha çok dışarıdan Süryanilerin öteki olarak tanımlandığı kimi çalışmalardan bahsedilse de son yıllarda Süryaniliğin Hıristiyanlık içerisindeki önemi ve Yunan felsefesinin doğuya daha doğrusu İslam dünyasına aktarılmasında üstlendikleri rol daha da bilinir hale gelmiştir. Süryanilik üzerine başkaları tarafından yazılan metinlerin yanı sıra bizzat Süryanilerin kendi tarihlerini ve dini düşüncelerini aksettirdikleri eserlerden de söz edilmelidir. Bu bağlamda bu tanıtıma konu olan çalışma da bir Süryani’nin “içerden” bir bakışla kaleme alması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Eserin tanıtımı yapılmadan önce kitabın yazarıyla ilgili biraz bilgi vermek daha uygun olacaktır. Yazar, 1837 yılında Kuzeybatı İran’da bulunan Urmiye Gölü’nün kenarındaki bir kent olan Supurgan’da dünyaya gelmiştir. Küçüklüğünde kilisede ve Misyon Okulu’nda eğitim gören Prof. Malik, Salmas, İsfahan, Tebriz, Tahran, Afganistan gibi birçok yerde yaklaşık 50 yıl boyunca vaizlik ve

öğretmenlik yapmıştır. Hindistan'dan Norveç'e kadar birçok yeri görme fırsatı bulan, birçok dil bilen, halkının ve kilisenin tarihine dair derin bilgi sahibi olan Prof. Malik, ömrünün son yıllarını 3 önemli eseri yazmaya adanmıştır: Kendi halkı için 'Sinhadus'(Sennados) adında bir hukuk kitabı, Süryani kilisesi tarihi ve son olarak İran krallarının hayatını anlatan geniş çaplı bir eser.

Tanıtmaya çalıştığımız eserin yazarı Gorgis David Malik, hayatının ilk yıllarını kuzeybatı İran'da geçirir ve misyon okulundaki eğitiminden sonra misyon faaliyeti bağlamında İran coğrafyasında çeşitli bölgelerde vaizlik ve öğretmenlik yapar. 50 yıllık bu tecrübi hayatından sonra bilgi birikimini bir metin aracılığıyla ortaya koymak ister. İşte Malik, bu sebeple ömrünün 15 yılını vererek doğu Süryanicesiyle söz konusu eseri kaleme alır. Eserin yazılış öyküsü en az kitabın kendisi kadar ilginçtir. Kitabı yayımlamak için oğlu Nasturiyos Gorgis Malik ile Amerika'ya gitmeye karar veren yazar 27 Mayıs 1909'da Urmiye'deki (İran) evlerinden hareket etmiştir. Yolda geçirdikleri bir kazada oğlu ve kızı hafif yaralanmasına rağmen kendisi ağır yaralanmıştır. Tiflis'teki (Gürcistan) bir hastanede 15 Haziran 1909 tarihinde ölürken son sözünde "*Sevgili evladım, git bu işe devam et. Allah sana yardım edecek ve yolunu açacaktır*" diyerek oğlunu yüreklendirir. Babasının vasiyeti üzerine yola devam eden Nasturiyo Gorgis Malik, ABD Chicago eyaletinde birçok doğubilimciye babasının el yazmalarını göstererek fikirlerini almıştır. İşin uzmanı kişiler tarafından takdir gören bu eseri, İngilizceyi iyi bilmediği için öncelikle Norveç'te kaldığı dönemde iyi derecede öğrendiği Norveççeye çevirmiştir. Çok kısa bir süre sonra da İngeborg Rasmussen tarafından Norveççe'den İngilizce'ye tercüme edilmiştir. İngilizce tercüme bir doğu bilimci olan A.H. Gjevre'nin editörlüğünde, Augsburg Yayınevi tarafından Minneapolis'te 1910 yılında basılmıştır. Bütün bu tercüme faaliyetleri boyunca eserin aslına ne kadar sadık kalındığı bilinmemektedir. Birazdan da açıklanacağı üzere, bazı yerler oğul Malik veya editör tarafından eklenmiş, düzeltilmiş veya değiştirilmiştir.

Kitap, oğul Malik'in önsözü ve editörün yorumu, giriş, 35 bölüm ve bir ekten (Zerdüşt dini) oluşmaktadır. Kitabın sonunda muhtelif bilim adamlarının ve din adamlarının eser hakkındaki düşünceleri yer almaktadır. Ayrıca kullanılan gravürler ve fotoğraflar eseri daha ilgi çekici hale getirmiştir. Bölüm başlıkları ard arda sıralandığında adeta eserin özetini verir tarzdadır.

“Tarihin ilk yazılı kaynakları, taşların ve pişmiş kil levhaların üzerindeki hiyerogliflerdir. Bunlara ek olarak ulusal tarihlerin birçoğunun gelenek ve boş inançlardan başka kaynakları yoktur.” diyerek başladığı kitapta Malik, bu yazıların ilki ve en güvenilirini olarak “Eski Ahit”i göstermiştir. Süryani tarihine kaynak olabilecek birçok eserin geçmişte düşmanlar tarafından yok edilmesine üzülse de hiç olmazsa ellerinde doğru bir bilgi kaynağı olarak Eski Ahit’in olduğunu söylemiştir. Antik dönemi anlatırken de sık sık Eski Ahit’e atıfta bulunmuş, kaynak olarak vermiştir (s.15).

Yazar, ‘Âdemoğulları hakkında genel bilgi’ başlıklı birinci bölüme Nuh tufanı ile başlamakta ve Süryanilerin Sami kökenli olduğunu ifade etmektedir. ‘Aramca Dili’ başlıklı beşinci bölümde Aramice’nin Âdem ile Havva’nın dili olduğunu, Nuh’un bu dilde konuştuğunu, oğlu Sam kanalıyla bu dilin Hz. İbrahim’e geçtiğini, dolayısıyla Aramice’nin en eski dil, cennette konuşulan dil olduğunu düşünmektedir. İbranice ve Aramicenin birbirine çok yakın olduğunu ve birinin ötekine türemiş olması gerektiğini, Hz. İbrahim’in uzun yolculukları ve farklı milletler arasında yaşaması gereği diğer dillerden etkilendiğini, bu durumda İbranice’nin Aramice’nin bozulmuş hali olduğunu iddia etmiştir (s. 44-46). Arami dili hakkında bilgi verdikten sonra “Aramiler, Kildaniler, Asurlar ve Süryaniler aynı ulustur ve dilleri birdir” diyerek günümüzde de devam eden isimlendirme tartışmalarına dair görüşünü ortaya koymuştur (s. 49). Ona göre bu dört ad, ulusal olmayan coğrafya adlarıdır. Bu yüzden de yazar, eser boyunca söz konusu kavramları rahatlıkla birbirinin yerine kullanmaktadır.

İlk yedi bölümde Aramilerin Hristiyanlık öncesi hayatı ana hatlarıyla anlatıldıktan sonra sekizinci bölümde İsa’nın doğumu ve havarilerin misyonerliği hakkında bilgi verilmektedir. Dokuzuncu bölümde ise Aramilerin Hristiyanlaşmasında çok önemli bir yeri olan Kral Abgar’ın İsa-Masih’e mektup gönderme hadisesi ve Havarî Adday’ın kralla görüşmesi ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir (s.65). Yine aynı bölümde, ‘Gerçek Haç’ın (True Cross) bulunabilmesi için Doğu Roma İmparatorunun (Claudius, MÖ 10-MS54) eşi Protonike’nin Kudüs’ü ziyaret etmesi ve İsa’nın konulduğu mezara girip hangi haçın ona ait olduğunu bulmaya çalışırken kızının ölmesi, ardından gerçek haçı kızının üzerine koyunca kızın dirilmesi vb. ayrıntılar anlatılmaktadır ki, bunlar başka tarih kitaplarında pek

rastlanılmayacak bilgilerdir (s. 70-73). Ayrıca Havari Adday'ın say-falarca süren bir vaazına yer verilmiş ama kaynak gösterilmemiştir (s. 74-81). Yazar yerine göre efsanelere de yer vermiştir. "İsa üzerine bir Arap söylencesi" başlığının altında, İsa'nın yanında havariler-den Tuma (Thomas), Şam'un (Simon) ve Yakub'la beraber, Nsibin (Nusaybin) Kralı Narsay'ın daveti üzerine Nsibin'e geldiği ve çeşitli mucizeler gösterdiğine dair bir rivayete yer vermektedir. (s. 81) Bu bölümün sonlarında da İsa'nın ve havarilerin Süryanice konuştu-ğunu örnekler vererek ispatlamaya çalışmıştır. Doğu Kilisesi'nin et-kileyen kilise babalarının kısa hayatı ve eserleri tek tek verildikten sonra ilk dönemlerde zulme uğrayan ve şehit edilen Hristiyanlar an-latılmıştır. Süryani Tarihi açısından son derece önemli olan Süryani bilgin ve din adamı Mor Afrem'e ise özel bir bölüm ayrılmıştır. Nsi-bin Akademisi ve diğer akademilerin anlatıldığı bölümde, müfre-datları ve tüzükleri de verilmiştir. Bu bilgiler sayesinde söz konusu eğitim kurumlarında hangi derslerin okutulduğunu ve ne şartlar al-tında eğitim verdiklerini öğrenebiliyoruz (s. 193).

Hristiyan düşüncesinde teolojik tartışmalara temas eden Ma-lik, "Doğu Roma Kilisesi'nde Çelişkiler" başlığı altında İsa-Mesih'in doğasına dair 3 farklı akımı zikretmektedir: 1- Qurillos'un öğretisi: İsa'nın tanrısal ve insani olmak üzere iki doğası ve tek bir kişiliği vardır. 2- Nestoryus'un öğretisi, diyofizitizm: İsa'nın ilahi ve insani iki doğası vardır ve iki kişisel özelliği aynı kişide bulunur. 3- Ewtixi/Evtihi öğretisi monofizitizm: İsa'nın tek bir doğası ve kişiliği vardır (s. 186).

Doğu Hristiyanlarının Müslümanlarla ilişkilerine geçmeden önce Hz. Muhammed'in hayatı kısaca anlatan müellif, Hz. Muham-med'in Rahip Sargis Bahira ile arkadaşlık ettiği ve birçok şeyi ondan öğrenmiş olabileceği iddiasına eserinde yer vermektedir. İlk dört halifenin de hilafetine de değindikten sonra Hz. Muhammed'in Hristiyan elçilere verdiği fermanın bir kopyasına ve tercümesine de yer vermektedir. Hz. Muhammed'in Hristiyanlara karşı oldukça müsamahakâr olduğunu şu ifadelerle somutlaştırmaktadır: "*Söylen-mesi gereken gerçek odur ki, Muhammed ve ilk dört Halife, Hristiyanlara çok iyi davrandılar. Diğer halklara, Yahudilere ve putperestlere davrandık-larından çok daha iyi.*" (s. 241) Bundan sonraki bölümlerde Süryani ta-rihi anlatılırken yeri geldikçe Müslüman yönetimlerle ilişkilerine de temas edilmektedir. XIV. yüzyıla kadar bu anlatımlar devam eder-ken XIV-XIX. yüzyıllar arasına dair çok az bilgi verildiği ve yaklaşık

5 asırlık bir fetret olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum yazar tarafından Timurlenk (ö. 1405)döneminde kiliselerin tahrip edilmesine ve Süryanilerin katledilmesine bağlanmıştır (s. 334).

Nesturi/Süryani ulusunun yeniden dirilme dönemi olarak kabul edilen XIX. yüzyılın aktarıldığı otuz üçüncü bölüm boyunca Urumiye ve çevresindeki Süryani cemaatler hakkında bilgi verilmektedir. Yazar, yöredeki Amerikan, İngiliz, Katolik, Rus Ortodoks ve Baptist misyon gruplarını tanıtmakta ve Amerikan ve İngiliz misyon teşkilatlarından övgüyle bahsetmektedir. Özellikle Canterbury Başpiskoposluğu'na bağlı İngiliz misyonunun bölgeye geliş amacının Süryanileri kendi mezheplerine çevirmek olmadığı, aksine eski kiliseyi yüceltmek ve halkın hem manevi hem de maddi durumlarını iyileştirmeyi hedeflediklerini söylemektedir (s. 358). Hatta bölgeye ilk misyonerlerin gelişi, kime misafir oldukları ve yaptıkları işler ayrıntılı bir şekilde, gün gün ve tarih verilerek anlatılmaktadır (s. 347).

Otuz dördüncü bölümde ise Doğu Süryani Kilisesi'nin bugünkü durumu, temel öğretileri ve inançları anlatıldıktan sonra kendi kiliselerine verilen adlar üzerine özellikle durulmuştur. Kendilerine Nasranî, Aziz Tuma'nın Hristiyanları ve Nesturi dendiğini kaydeden yazar, her ne kadar Nestoryus'u sevip ona saygı göstermeler de Nestoryus'un kiliselerinin başı olmadığını ve kendilerine Nesturiler denmesinden hoşlanmadıklarını söylemektedir. Ardından cemaatlerinin gerçek isminin "*Doğu'nun Müjdecî Havari Süryani Kilisesi*" olduğunu bildirmektedir.

Otuz dördüncü bölümden sonraki kısımlar muhtemelen oğul Malik tarafından eklenmiştir. Urumiye'deki Patriklik komitesi, yapılan toplantılarda konuşulanlar, toplanan paralar, mali raporlar, toplantılara katılan kişilerin statüleri vs. konularda bilgi verilmektedir. Bu bölümler o günkü aktüel Nesturilik tarihi açısından önemli olsa da, Süryani tarihini genel olarak anlatmaya çalışan bir eserde çok da önemli olmayan detaylar olarak durmaktadır.

Kitaba dair mezkûr hülâsanın ardından eserin tercüme yolculuğunda uğradığı anlam kaymaları mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Zira mevcut İngilizce çeviri metninde anlatılanların baba Malik tarafından mı yoksa oğul Malik tarafından mı yazıldığını yahut editörün tasarrufu olup olmadığını takip etmek bir yerden

sonra imkânsız hale gelmektedir. XX. yüzyılın başında yazılmış olmasına rağmen geleneksel tarih yazımı metodunun muhafaza edildiği bir eserle karşı karşıyayız. Öyle ki halk arasında dolaşan “denildi ki, söylenene göre, rivayet edilir ki” gibi ifadelerle yapılan aktarımlara benzer tarzda rivayetlere eserde rastlanmaktadır. Bazen yararlanılan kaynaklar veya şahıslar başlıklardan hemen sonra verilmiş olsa bile kitabın çoğunda bu yöntem kullanılmamıştır. Yapılan atıflarda da, önceki eserlerden alınan bilgilerin kritik edildiğini gösteren örnekler bir iki taneyi geçmemektedir. Mesela, bir tarih verirken Eusebius’un M.S. 166 dediğini ama bunun kesinlikle yanlış olduğu, doğrusunun 155 olması gerektiğini söyleyerek öncekilerden alınan bilgiyi düzeltme yoluna gitmiştir.(s.119).

Bazı tasvirlerdeki ayrıntıların doğruluğu şüphelidir. Mesela M. Ö. IX. yüzyılda olmuş bir savaşı tasvir ederken ilginç ayrıntılar verir: Asur ordusunda 120 bin asker varken karşı tarafta (12 küçük asi krallık) 4810 savaş arabası, 8200 süvari, 99900 piyade askeri ve 1000 deve olduğu söylenir (s. 35). Bel’in tapınağının mihrabında her yıl bir milyon dolarlık tütsü yakılıyordu (s. 20) Babil kentinin biçimi kareydi. Her bir kenarı 9.5 km kadardı. Çevresi 38 km idi. Her bölgesinin birbirini kesen 25 cadde vardı. Kenti çevreleyen duvarlar 78 m yüksekliğinde ve 23 m kalınlığındaydı (s. 27). Editörün yahut oğul Malik’in, okuyucunun daha iyi anlaması için eski dönemde kullanılan para birimi yerine bu karşılığın dolar üzerinden verilmiş olması eserin Amerika’da yaşayanlara göre çevrildiğini fikrini güçlendirmektedir.

Doğu Hristiyanlarına ait sinodların tarih sırasına göre tek tek anlatılması, duruma göre alınan kararların zikredilmesi eserin bir başka özelliğidir. Zaten bir süre sonra okuyucu Nesturi Patrikliği tarihi okuduğu hissine kapılabilir. Her ne kadar “Süryani Tarihi” denmişse de çoğunlukla Nesturi Kilisesi tarihinin anlatıldığı görülecektir. Kendilerinden sürekli Süryaniler diye bahsederken Batı Süryanilerinden “Yakubi Hristiyanlar” olarak bahsetmesi dikkat çekicidir. Hindistan’daki Süryanilere de çok az yer verilmiştir (s. 187).

Bir tarih kitabını tercüme etmek kolay değildir. Söz konusu olan, Süryani tarihi olunca ve yoğun bir şekilde tarihi şahsiyetlerin ve mekânların ismi yer alınca bu zorluk fazlasıyla katlanmaktadır. Bu kitabın tercümesini yapabilmek her şeyden önce cesaret ve beceri gerektirir. Vedii İlmen böylesine zor bir görevi yüklenme cesaretini göstermiş, eseri İngilizce’den Türkçe’ye çevirmiştir.

Tercümeyle dair herhangi bir önsöz veya açıklama yazısının bulunmaması hemen dikkat çekmektedir. Oysa bu tercümenin neden gerekli görüldüğü ve tercüme sürecinde karşılaşılan zorluklar, tercih edilen kullanımlar vs. konuların en azından önsözde anlatılması işin ne kadar ciddiye alındığının bir göstergesi olurdu. Nihayetinde popüler bir eser olmaktan öte yarı akademik ve Süryanilik bağlamında geç dönem klasiklerinden biri sayılacak bu çalışma için detaylı bir girişin gerekliliği elzem görünmektedir.

Mütercim, çoğu zaman isimlerin orijinal yazımlarının yanında günümüz Türkçe karşılığını da vermiştir: Yawno/Yunus peygamber, Yacqub Urhoyo/Urfalı Yakub vb. Yine bazı kavram ve isimlerin transkripsiyonlu hallerinin verilmiş olması (örneğin, Mardux(h), Nisrox(h), Ağar-Şamdan), kelimenin orijinalinin bilinmesi açısından önem arz eder. Fakat bu kavramların bilinen hallerini ve Türkçe okunuşlarını da zikretmesi gerekirdi. Ayrıca ziyadesiyle kavramlarla dolu olan bir metnin sonuna Türk okuyucusunun anlayacağı şekilde bir sözlükçenin eklenmesi oldukça faydalı olabilirdi.

Kavramlar bağlamında giderilmeyen sıkıntının kendisini kullandığı çeviri dilinde de gösterdiği anlaşılmaktadır. Tarihi bir eserin tercümesinde kullanılabilecek dilin okuyucunun zihin dünyasıyla ve zihnindeki anlam örgüleriyle uyumu, anlatılmak istenenin en iyi şekilde anlaşılmasını sağlardı. Bu bağlamda 'Tanrıbilim' yerine teoloji veya ilahiyat, 'usa uygun' yerine mantıklı veya akıllıca (reasonable, s.61); 'önbilgi' yerine kehanet (omen, s.110); 'esinlenmiş' yerine vahyedilmiş veya ilham edilmiş (inspired, s. 362); 'buluşçular' yerine kâşifler (explorer, s. 337); 'yengi kazanmış ordu' yerine muzaffer ordu (victorious army, s.128) ifadeleri kullanılması klasik bir metnin üslubuna daha uygun olurdu. Caesarealı Eusebius'u 'Qaysariyeli Ewsebiyos' (s. 488) şeklinde tercüme etme, uygun çeviri kaygısının tezahürü olarak görülemez. Zira bu tarz özel isimlerde şayet Türkçeye yerleşmiş bir kullanımı yoksa aslı tercih edilmektedir. Mütercim, Luther için de 'Lüter' diyerek Türkçeleştirmeye gitmesi de hatalı görünmektedir (s. 395). Bununla birlikte yaygın bazı isimlerin günümüz Türkçesinde kullanımı olmasına rağmen İngilizce transkripsiyonla bu isimlere yer vermesi pek de anlaşılır görünmemektedir. Bu çerçevede 'Goktapa' yerine Göktepe (s. 349); 'Wazirabad' yerine Vezirabad (s. 396); 'Al-Bayruni' yerine Biruni (s. 117); 'Abdullah ibni 'Amar' yerine Abdullah b. Ömer (s. 244); 'Bayt Al Mal' yerine Beyt-ül Mal yazılmalıydı. Habur Irmağı yerine 'Xabur Irmağı'

(s.148) demesinin ve “yiyor” yerine defalarca “yığiyor” (s. 103) ifadesini kullanmasının nedeni ise anlaşılammıştır.

Kitabı Mukaddes Şirketi tarafından basılan Kutsal Kitap'ta, İngilizcedeki “Act” şeklindeki bölüm başlığı “Elçilerin İşleri” olarak tercüme edilmesine rağmen burada tamamen kelime anlamına bakarak “İşler” şeklinde tercüme edildiği görülmektedir (s. 63). Bu yüzden de “Comp. Act 11, 19-26” gibi bir atıf “Kıyaslamalı İşler 11, 1926” şeklinde bir tuhaflıkla tercüme edilebilmiştir (s. 61). Hâlbuki burada “Elçilerin İşleri” metniyle bir karşılaştırmanın yapılması istenmektedir. Bu durum ise mütercimle çevrilen metin arasında zihni bir birlikteliğin ve uyumun pek de sağlanmadığı hissini vermektedir.

Şüphesiz her tercüme aynı zamanda bir yorumdur ve tercümanın bir yere kadar eser üzerinde tasarrufta bulunması anlaşılabilir bir durumdur. Ama bu tasarrufların eserin daha anlaşılır olmasına hizmet etmesi beklenir. Elimizdeki eserde ise tersi bir durum söz konusudur. Orijinal paragraf düzenine uyulmadığı gibi, yeni paragraf düzeninde bir konu bütünlüğü olmasına dikkat edilmediği gözlenmiştir. Çoğu yerde virgül ve “and” bağlacı noktayla yer değiştirdiğinden cümleler fazlasıyla kısalmış ve metnin akıcılığı bozulmuştur.

Son olarak, bütün bu anlatılan yanlışların bir sonraki baskıda düzeltilebilmesi kitabın sıfırdan tercüme edilmesinden daha zor görünmektedir. Temennimiz bu eserin en kısa zamanda Süryani literatürüne hâkim araştırmacılar tarafından İngilizce'den, şayet mevcutsa Doğu Süryanice nüshasıyla da karşılaştırarak, yeniden tercüme edilmesidir. Eser ancak o zaman hak ettiği ilgiyi ve değeri görecektir.

Ramazan TURGUT

(Arş. Gör., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)

Ahmet Türkan, **Osmanlı Papalık İlişkileri**

(İstanbul: Kitapevi, 2012)

Osmanlı'daki gayrimüslimler ve Papalık üzerine yaptığı araştırmaları ve eserleri ile tanınan yazar, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Dinler Tarihi Bilim Dalında "Trabzon'da Hıristiyanlık ve Sümela Manastırının Hıristiyanlıktaki Yeri" adlı teziyle yüksek lisansını, "İstanbul'da Ermeni Cemaatleri Arasındaki Dini ve İdari İhtilaflar ve Tartışmalar" adlı teziyle de doktorasını tamamlamıştır.

"Osmanlı Papalık İlişkileri" adlı kitap, giriş ve altı ana bölümden oluşmaktadır. Yazarın ifadesiyle, farklı milletler, dini yapıları çerçevesinde serbestçe yaşayarak, dini ve kültürel özelliklerini yitirmeden Osmanlı yönetiminde varlıklarını devam ettirmiştir. Ancak XIX. yüzyılın başlarından itibaren Fransız İhtilali ile gelen milliyetçilik akımı sonucunda yaşanan bölünmeler Osmanlı'yı da etkilemiştir. Papalığın, Katolik Ermenilerin ayrı bir millet vasfı kazanması ile Osmanlı Devletinin iç işlerine karışma sürecindeki ilişkiler eserin konusu olmuştur. Papaların Doğu kiliseleri için Vatikan'da tasarladığı düşünceler, Katolik Ermenilerin iç işlerine müdahale etmek suretiyle Osmanlı Devletinin iç hukuku, asayiş ve emniyetinde yarattığı kargaşa ve bunun sonucunda yaşanan kimi zaman patriklerin istifaları kimi zaman da patrikhane binalarının basılması gibi olaylar ve Osmanlı-Papalık ilişkilerinde diplomatik sürecin işleyişi tarihsel veriler ışığında ele alınmıştır.

Giriş bölümünde, Avrupa'da Protestanlık karşısında güç kaybı yaşayan papaların Katolik misyonerliği için Doğuya yönelmesi ile başlayan süreç ele alınıyor. Sultan Fatih sayesinde İstanbul'da ilk kez bir patrikhaneye kavuşan Ermenilerin, uzun yıllar Osmanlı idaresindeki dini, sosyal ve kültürel yaşamlarındaki istikrarın, Katolik misyonerliğinden etkilenmesi ve bunun sonucunda kendi içinde de bölünerek oluşan yeni cemaat ve tarikatlar tanıtılıyor. Katolikliğe geçiş nedenlerinin izahı, Katolik propaganda örgütünün ve Katolik cemaatlerin tarihçeleri ile tanıtılması esas bölümlere hazırlık amacıyla giriş kısmının konusu olmuştur.

Birinci bölümde yazar, ayrı bir millet sıfatı kazanan Katolik Ermenilerin patrikleşme sürecini ele almıştır. XIX. yüzyıl Osmanlı iç ve dış siyasi gelişmelerinin bu süreci şekillendiren koşulları ve

Fransa'nın etkisi ortaya konmuştur. Cismani ve ruhani iki ayrı patrik ile yönetilen Katolik Ermeni patrikliği, bu ikili sistem yüzünden sorunlar yaşamış ve yaşatmıştır. Tanzimat Fermanının ilanı ve tüm tebaanın eşitliği ilkesi ile girilen yeni dönem Ermenilere kendi önderlerini seçme hakkı vermiş ve Protestan misyonerliği ve Katolik Ermeni cemaatinin kendi içinde parçalanması Papalığın endişelenmesine yol açmıştır. Bunun neticesinde papa, propaganda ekolünden yetişmiş Rahip Andon Hasun'u bir plan dâhilinde patrik yardımcısı olarak yerleştirmiştir. Hasun Efendi ile Rum patrikliği, papa muhalifleri Osmanlı devleti arasındaki diplomatik gerginlik de birinci bölümün konuları arasındadır.

İkinci bölümde yazar, Osmanlının yıkılma ihtimaline karşı Hasun'un Papalıkla yaptığı yazışmaları Osmanlı Hıristiyanları üzerindeki planlarını ortaya koyuyor. Bu plana göre yeni piskoposluk bölgelerinin kurulması, Osmanlının yıkılması durumunda, işgalci devlet tarafından özerk piskoposluk olarak tanınabilecektir. Papalık Hasun'un bu talebini en doğru zamanın gelmesini bekleyerek işleme alıyor ve bu talepten üç yıl kadar sonra Ankara, Trabzon, Artvin, Bursa ve Erzurum piskoposluk bölgelerine Hasun'un gönderdiği adaylar atanıyor. Yine aynı süreçte Hasun da başpiskopos olarak atanıyor. Hasun'un cemaate danışılmadan başpiskoposluk rütbesine çıkarılması, Katolik Ermeniler tarafından tepkiyle karşılanması ve Ermenileri Latinleştirme olarak değerlendirilmesine dikkat çekiliyor. Papa muhaliflerinin Tanzimat gereğince kendi idarecilerini kendileri seçme talebi ile Osmanlı hükümetinin Katolik sorunlarının içine çekilmesi ve Papalığın mektup ile müdahalesi de ikinci bölümde ortaya konuyor.

Bölümün ikinci alt başlığında Katolik Latinler ve Ermeniler arasında kalan Osmanlının yaşadığı problemlere değinilmiş, ayinleri ve hatta mezarları bile ayrı olan Ermenilerle yine Katolik olan Latinlerin önce birleştirilmesi, sonra iki millet arasındaki mezhep geçişleri sorunu ele alınmıştır.

Islahat Fermanıyla cemaat yönetimlerinin yeniden yapılandırılmak istenmesi ve bu amaçla Ermeni, Rum ve Yahudi cemaatlerine yeni nizamname yapmaları emredilmesi sonucu başlayan sivilleşme hareketi ve yaşanan zıtlaşmalar dönemin gazete ve arşiv kayıtları ile ele alınması esere değer kazandırıyor.

Yazar Hariciye Nazırı Fuat Paşanın Vatikan'a önerilerini özetle

maddeleyerek Osmanlı'nın, Katolik tebaasını uzlaştırma ve toparlama gayretlerine karşın Papalığın direncine dikkat çekmiş, Katoliklerin Osmanlıdaki hamisi rolündeki Fransa'yı dahi şaşırtan Papalığın Galatasaray Lisesine getirdiği yasak ile bu gelişmeleri detaylandırmıştır. Hasun'un cismani ve ruhani yetkilerini şahsında birleştirerek ulaştığı güçlü konumun ve etkilerinin hem Ermeni cemaati hem Osmanlı açısından önemine sade bir biçimde dikkat çekmiştir.

Eserin üçüncü bölümü "Reversurus İsimli Papalık Genelgesi ve Osmanlı'da Oluşturduğu Kaotik Ortam" başlığını taşımaktadır. Bölümün tamamında Papalık ve Hasun'un, Kilikya ile İstanbul'un tek patrik haline getirilmesi ile Doğu Katoliklerine tek elden hükmetme planı ve bu planın muhalifler ile Osmanlı'daki yankıları ele alınıyor. Papanın Reversurus genelgesini kabul ettirmek ve Hasun'un patrikliği sağlama almak için Osmanlı Hükümeti ile görüşmek üzere gönderilen İstanbul vekili Poleyim ve Madrid elçisi Franki'nin diplomatik ikna çabalarına değinilirken aynı zamanda I. Vatikan Konsili'nin Avrupa'da yankılanan sonuçlarına dikkat çekiliyor. Franki'nin taktim ettiği layihanın içeriği maddeler halinde ve muhaliflerin itiraz ettiği hususlar da beraberinde kaydedilerek okuyucuya sunulmuştur.

Osmanlı hükümetinin girişimleri ile kaos sonlandırılmaya çalışılırken, Dördüncü bölümde yazar, Hasunistler ile muhaliflerin seçtiği Patrik Küpeliyan taraftarları arasındaki iktidar mücadelesinde dış güçlerin rolünü vurguluyor. Katoliklerin Osmanlı devletindeki hamiliği rolünü üstlenen Fransa'nın Katolikleri bölerek Osmanlı'nın iç işlerine karışmak istemesi ve Fransa'nın savaş içinde olduğu Almanya'nın Osmanlı'ya destek vermesi gibi politik hamleleri açıklıkla ortaya koymuştur. Ayrıca yazar, Hasun'un Roma'ya gönderilmesinin İtalyan basınına yansımalarını da aktararak, Hasun'un Vatikan için ne ifade ettiğine değiniyor.

Eserin beşinci bölüm başlığı "Katolik Kurumların Paylaşımında Osmanlı'nın Orta Yol Arayışları ve Papalığın İtirazları"dır. Samatya kilisesindeki yetki problemi ile başlayıp Beyoğlu, Galata ve Ortaköy kiliselerinin Hasunistlerden alınıp hükümet tarafından muhaliflere verilmesi ve hastanelerde mezarlık işlemlerindeki aksaklıklar üzerine yoğunlaşmıştır. Taşradaki guruplar arası tartışmaların sonucu Katolik mülklerinin nasıl paylaşılacağı konusunda karara varmak için Babıali'deki Beylikçi dairesinde kurulan karma

komisyon ile kurumların Küpeliyan taraftarlarına verilmesi süreci, bürokrasiye ve basına yansayan detayları ile açıklanmıştır. Bu süreç Katolik guruplar tarafından olduğu kadar Osmanlı Devlet adamları bakış açısıyla da verilmiştir.

Altıncı bölümde I. Dünya Savaşı  ncesi dışarda hızla değişen koşullara paralel, Osmanlı'da ve Katolik cemaatlerdeki değişimler ortaya konuyor. Bir yanda uzlaşmacı siyasetiyle yeni Papa XIII. Leon'un Doğu Hristiyanlarına daha ılımlı yaklaşması, Balkanlardaki ortak tehdit Ortodoks Rusya'ya karşı yapılan işbirliği gelişmeleri aktarılırken, diğer yandan muhalif patrik Küpeliyan'ın papadan af dilemesi ve istifası üzere yeniden gündeme gelen Hasun'un Patrikliği meselesinin yarattığı kargaşada II. Abdülhamit'in izlediği denge politikasının detayları okuyucunun dikkatine sunuluyor. Hasun'un olaylı patrikliği, yine olaylı kardinalliği ve istifası gelişmelerinin ardından yeni patrik Azaryan'ın papalık, Katolik cemaat ve Osmanlı arasındaki uzlaşı çabaları, sunduğu layiha ve birinci el kaynaklar ile irdeleniyor. I. Dünya Savaşı  ncesi ve sırasında yaşanan Ermeni sorunu, eserde ele alınarak, son dönem güncel bir mesele olan Ermeni sorununa da tarihsel bir bakış sağlıyor.

Sonuc olarak eserde, Papalığın Doğu-Batı kiliselerini birleştirme umuduyla sıkı bir Batı disiplini altına almaya çalıştığı özelde Ermenileri, genelde doğu kiliselerinin yapısının bir anlamda Osmanlı Devleti'nin ilişkileri ile oluştuğunu anlayamayışı ve bunun neden olduğu Katolik Ermeni cemaat arasındaki ihtilaf ve bölünmeler, başta Osmanlı devleti tarafından sadece cemaat i i karışıklık gibi algılanmasının yarattığı kaos ve sonrasında Osmanlı'nın Papalık, tebaası olan Ermeni Katolikler ve yeniden şekillenen Avrupa arasında izlediği denge politikaları tarihsel veriler ışığında incelenmiştir.

Eser, kullandığı birinci el kaynaklar, arşiv belgeleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşiv incelemeleri, kütüphane yazmaları ve dönemin basınından gazete haberleri ile tarihsel malzeme açısından önemli bilgileri günümüze aktarmaktadır.

Bekir Zakir ÇOBAN

(Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)

Yeşim AKBIYIK

(Y. L. ÖĞr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)

Dursun Ali Aykıt, **Etiyopya Kilisesi**, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013)

Tarihten antropolojiye ve dinden siyasete birçok yönden ele alınması gereken Etiyopya'nın geçmişi oldukça erken dönemlere dayanmaktadır. Üstelik insanlığın en erken türü olarak gösterilen Lucy'nin burada bulunması, özellikle Batılı araştırmacıların Etiyopya'yla ilgilenmelerine sebep olmuştur. Ülkemizde daha çok Habeşistan adıyla ön plana çıkan Etiyopya bir Doğu Afrika ülkesidir. Hz. Peygamber döneminde, ilk hicret edilen yer olması, Habeş Kralı Necaşi (Ashame) tarafından Müslümanların iyi karşılanması ve Ümmü Eymen, Bilal-i Habeşi gibi ilk dönem İslam tarihindeki önemli simaların bu coğrafyadan gelmeleri Etiyopya'nın önemini arttırmaktadır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun Habeş Beylerbeyliğini kurmuş olmasıyla Etiyopya ile ülkemiz arasında coğrafi/siyasi bir ilişkinin oluşturulduğu da söylenebilir.

Etiyopya Hıristiyanlığın, İslam'ın, Yahudiliğin ve Animist inançların bir arada yaşadığı bir coğrafya olması sebebiyle de ayrıca bir ilgiyi hak etmektedir. Her ne kadar zaman zaman dini grupların çatışmalarına sahne olsa da dinsel ve kültürel çeşitliliğiyle dikkat çeken Etiyopya üzerine yapılan çalışma sayısı ülkemizde yok denecek kadar azdır. Dursun Ali Aykıt'ın kaleme aldığı *Etiyopya Kilisesi* adlı kitap bizlere sadece Habeşistan Hıristiyanlığı hakkında bilgi vermekle kalmayıp, aynı zamanda bu coğrafyanın siyasi, dinî tarihi ve İslam'la olan ilişkileri hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır. Üstelik yazarın -akademik dilin getirdiği sınırlılıklardan dolayı çok bahsetmese de- Etiyopya'ya gidip, günümüzde pratikte yaşanan Etiyopya Hıristiyanlığını yerinde gözlemlemesi çalışmayı daha da önemli kılmaktadır.

Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde; Etiyopya tarihi, mitolojik ve tarihsel dokümanlar ışığında anlatılmakta, ardından bu coğrafyanın Hıristiyanlıkla tanışması ve kilisenin kurulması konuları aktarılmaktadır. Müellif, Etiyopya Kilisesi'nin günümüze kadar olan tarihsel sürecini burada özetlememektedir. İkinci bölümde söz konusu kilisenin teolojik görüşlerini irdeleyen yazar, son bölümü ise kilise hiyerarşisi, sakramentler ve ibadetlere ayırmaktadır.

Bu kadar geniş bir konuyu bir kitapta ele almanın kimi zorluk-

larının söz konusu olması oldukça doğaldır. Ancak Etiyopya'nın ülkemizde yeterince bilinmediği göz önünde bulundurulduğunda, kitabın Etiyopya Kilisesi'ni tanımak için iyi bir başlangıç olduğunu söylemek mümkündür. Üstelik yazar diğer Ayrılmış Doğu Kiliseleriyle beraber Etiyopya Kilisesi'nin kristolojik görüşünü ifade etmek üzere kullanılan "monofizit" kavramının uygun olmadığını temellendirerek sahaya önemli bir katkı sağlamaktadır. Gerçekten de Türkçe yazılmış genel Dinler Tarihi kitaplarının birçoğunda Habeş kilisesi monofizit olarak tanıtılmaktadır. Kadıköy Konsili karşıtı olan Etiyopya Kilisesi'nin kendisini *miafizit* olarak tanımladığını söyleyen yazar, Kilise teolojisine daha uygun olduğunu düşündüğü için çalışmasında bu kavramı tercih etmektedir. Hatırlanacağı üzere I. Kadıköy Konsili'ni (451) kabul eden Katoliklere göre, İsa'da iki tabiat ve iki özellik bulunmaktadır. Böylece İsa'nın her türlü tanrısal işi, onun tanrısal tabiatına; her türlü beşerî işi ise onun beşerî tabiatına atfedilir. Bunun tam karşısında bulunan Etiyopya Kilisesi teologlarına göre ise tanrısal Kelam'ın bedenle birleşmesinden sonra İsa'nın tanrısallığı ve insanlığı arasında bir ayırım yapılamaz. Yani Etiyopya Kilisesi değişme, karışma ve ayrılma olmaksızın İsa'da insanlık ve tanrısallığın mükemmel bir birlikteliğine (*mia*) inanmaktadır (s. 77-82). Böylece yazar, Doğu kiliselerini heretik göstermek adına kullanılan monofizit kavramının yanlışlığını ortaya koymaktadır.

Kitapta ön plana çıkan diğer bir konu ise Yahudi-Hıristiyanlığının Etiyopya Kilisesi üzerindeki muhtemel etkisidir. Etiyopya ile Yahudilik arasında bir bağ olduğu görülmektedir. Yazarın ifadesine göre; Etiyopyalılar *Kebrä Nagast* adlı mitolojik metne dayanarak kendi soylarını I. Krallar kitabında geçen bazı ifadelerden hareketle Hz. Süleyman'a dayandırmaktadır (s. 7-13). Dolayısıyla buradaki Hıristiyanlığın, MS. 70 yılında Mabedin yıkılması sonucu göç etmek zorunda kalan Yahudi-Hıristiyan grupların etkisiyle yayıldığı düşünülebilir. Etiyopya Kilisesi'nin kabul ettiği Kutsal Kitap kanonundaki bazı metinlerle Yahudi-Hıristiyanlığ'na ait metinlerin örtüştüğünü belirten yazar bu fikrini karşılaştırmalı bir tabloyla delillendirmektedir. Bunun dışında Koşer kurallarına riayet (dolayısıyla domuz eti yememe) ve çocukların sekizinci gün sünnet edilmeleri (s.92-98), Şabat'a hürmet edilip o gün herhangi bir iş yapılmaması gibi kuralların varlığı dikkat çekmektedir. Bu uygulamalarından dolayı Mısır Kıpti Kilisesi XIV. Yüzyılda Şabat

ile ilgili uygulamayı eleştiren bir ferman göndermişse de, yazarın yaptığı mülakatlara göre, günümüzde Şabat'a gösterilen hürmet devam etmektedir. Ayrıca Etiyopya Orodoks Kilisesi, *Tabot* ismini verdikleri Ahit Sandığı'nın Aksum'da kendileri tarafından muhafaza edildiğini iddia etmektedir (s. 110-115). Bunun dışında ilk dönem Hıristiyanlığında oldukça etkin olan uzun süreli oruç, asketizm ve boşanmanın aforoz nedeni sayılması gibi durumlarda Etiyopya Kilisesi'nde mevcuttur.

MS. 350'li yıllarda kurulan Etiyopya Kilisesi'nde görülen bu farklılıklar, İlk dönem Hıristiyanlığındaki oluşumlarda ve Yahudi-Hıristiyan merkezli hareketlerde görülmektedir. Peki, Etiyopya Kilisesi'ni diğer kiliselerden ayıran bu durum neyle açıklanabilir? Yazara göre bu Etiyopya'daki Yahudiler'in (Falaşa) varlığıyla ve 1959'a kadar Kıpti kilisesi tarafından Kilise hiyerarşisindeki en üst yetkiye sahip olan Abunalar'ın gönderilmesiyle anlaşılabilir. Nitekim teolojik tartışmaların yaşandığı merkezden uzak bir coğrafyada bulunan Etiyopya Kilisesi, bu tartışmaların içinde aktif bir şekilde yer almamıştır.

Ermenilerden sonra Hıristiyanlığı bir devlet dini olarak kabul eden en erken topluluklardan biri olan Etiyopya Kilisesi, Avrupa'nın aksine Hıristiyanlığın yöneticilerden halka doğru yayıldığı bir topluluktur. Ancak Siyasi olarak daha güçlü olan Batı Hıristiyanlığı merkeze alınıp, diğer Hıristiyanlık algılarının yeterince çalışmadığı günümüzde bu tür eserlerin sayısının artması önem arz etmektedir. Dinî ve tarihî bağlarımızın bir gereği olarak, yazarın da kitabında vurguladığı gibi, Etiyopya'nın çalışılması gereken birçok yönü bulunmaktadır. Sözelimi; Etiyopya ve Kıpti Kiliseleri'nin karşılaştırılması, Falaşa Yahudileri, Etiyopyalı Müslümanların din algısı ve günümüz Etiyopya Kilisesi gibi konular çalışılmayı beklemektedir.

Bilal TOPRAK

(Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, İlahiyat Bilimleri Fakültesi)

